
Száműzött történetírók

Napjainkban számos, az emigrációval kapcsolatos kisebb-nagyobb vállalkozások láttak napvilágot. Egyre-másra jellenek meg a kivándorlással foglalkozó írások, amelyek különböző aspektusokból kívánják a kérdést görcső alá venni. Ugyanakkor kevés olyan kötet van, amely a száműzött történészek és történetírók meghurcoltatásait vizsgálná. Talán ebből a szempontból lehet hangsúlyos *Stefan Berger* és *Philip Müller* tanulmánykötete.

A közel háromszáz oldalas *A kivándorlás dinamikája* címet viselő tanulmánykötet a „Making Sense of History” című sorozatban jelent meg 2022 nyarán. A sorozat céljai közt említhető a történelmi emlékezet feltárásán túl, hogy a történetelmélet és a történetírás egyes képviselőinek is emléket állít. Ebből adódóan az emigráns történészekről szóló kötet teljesen megfelel a fenti kereteknek. Stefan Berger az utóbbi évek egyik legjelentősebb historiográfiai vállalkozásának kezdeményezője, hiszen a Bochumi Ruhr-vidéki Egyetem professzora sokak számára ismerős lehet a „Writing the Nation” sorozat, valamint az általa szerkesztett *Az elkötelezett történész* című 2019-es kötet kapcsán.¹ Az előbbi összeállítás a Palgrave Macmillan kiadó gondozásában megjelent, historiográfiai témájú és a nemzeti történetírásokra koncentráló, több mint száz történész kollektív munkáján alapuló sorozat,² amelynek interpretációs keretét az utolsó, *A múlt mint történelem*³ (2015) című zárókötet adja.⁴

1 Lásd bővebben: Erős Vilmos: Idolum és realitás. Az elkötelezett történész. in: *Történelmi Szemle*. 2021. LXIII. évf. 4. szám.

2 Káli Róbert, Törő László Dávid: A nemzet és kihívói. in: *Aetas*, 2014. 29. évf. 4. szám

3 Berger, Stefan (with Christoph Conrad): *The Past as History. (National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe.) Writing the Nation*. Basingstoke, 2015.

4 Lásd bővebben: Erős Vilmos: A múlt mint történelem. Elmétkedések Stefan Berger könyve és a Writing the Nation sorozat kapcsán. in: *Aetas* 2019. 34. évf. 2. szám.

A következő sorokban Stefan Berger és Philip Müller szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet kívánom ismertetni, amelynek célja a szerkesztők szerint, hogy bizonyos értelemben emléket állítson a kényszeremigrációt vállalt történészeknek. Ebben a kontextusban kell számolni a kötetben megjelenő XX. század politikai szélsőségeivel és az azt elszenvető történész nemzedékkel. A kötet kérdésfeltevései arra terjednek ki, hogy miként hatott az emigráció az egyes történészek (tudományos) pályájára, valamint, hogy milyen következményekkel bír a politikai üldöztetés.⁵ Hasonló vállalkozással az olvasó 2018-ban találkozhatott az Antoon De Beats nevével fémjelzett *Bűncselekmények a történelem ellen* című kötetben.⁶

Beats a tanulmánykötetben is szerepel egy írásával, amelyben azt vizsgálja, hogy a közelmúltban a történészekre tett politikai nyomás milyen formában nyilvánult meg. A tanulmány háttérében a Freedom House jelentése áll, amely az egyes országokban a demokrácia visszafejlődését mutatta ki. Konkrétabban a szerző azt vizsgálja, hogy a jelentésben szereplő országok száműzött történészeinek miben állhat a tudományos lehetőségük, ha egyáltalán lehetséges a kérdéssel számolni.⁷

A kötet egyetlen magyar szerzője *Erős Vilmos*, aki a két világháború között kibontakozó magyar szellemtörténet egyik reprezentánsának, a zsidó származású Ifj. Iványi-Grünwald Bélának az önként vállalt száműzetését mutatja be a történetírás kontextusában. A szerző tanulmánya⁸ a kötetrel azonos címet viselő 2019-es bochumi konferencián hangzott el előszóban.

A tanulmány szerzője alapvetően egy központi kérdés megválaszolására törekedett, jelesül arra, hogy Iványi-Grünwald Béla szellemtörténeti orientációja kimutatható-e a történetírása egészében,

5 Lásd bővebben: Berger, Stefan and Müller, Philipp: Introduction (Dynamics of Émigré Scholarship in the Age of Extremes). in: Berger, Stefan and Müller, Philipp: *Dynamics of Emigration (Émigré Scholars and the Production of Historical Knowledge in the 20th Century)*. New York: Berghahn Books 2022.

6 De Beats, Antoon: *Crimes against History*. London: Routledge, 2018.

7 De Beats, Antoon: The Long Arm of the Dictator. (Cross-Border Persecution of Exiled Historians.) in: Berger, – Müller *i.m.* 58–73.

8 Erős Vilmos: From Geistesgeschichte to Public History. (The Years of Emigration of the Hungarian Historian, Béla Iványi-Grünwald, Jr.) in: Uo.: 156–172.

vagy az emigrációs „*public history*-val” új irány kezdődött Iványi-Grünwald munkásságban.

Erős a fenti kérdés megválaszolása előtt értékeli a magyar emigrációs történészek három hullámát, oly módon, hogy nemcsak az emigrációt kiváltó különböző okokat tárja fel, de még historiográfiai kontextusba is helyezi az egyes reprezentánsokat.

Nem kifogásolható, hogy a népi demokrácia teremtette új tudománypolitika okozhatta a második világháború utáni emigrációs hullámot, amely a szélsőjobboldali, sok esetben dilettáns történészeken túl a szellemtörténet képviselőit is érintette. Utóbbi csoportba tartozik Ifj. Iványi-Grünwald Béla is, noha a szerző is kiemeli, ez nem volt „tervszerű” folyamat.

A szerző a szellemtörténet kimutathatóságát Iványi-Grünwaldnál több aspektusból is vizsgálja. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a történetíró Szekfű Gyula és Hóman Bálint tanítványa volt, valamint ennek kontextusában említi a tanulmány Max Scheler, illetve Karl Mann hatásait is. Erős szerint Iványi-Grünwald első nagyszabású munkája a Széchenyivel kapcsolatos gazdaságtörténetírás, amely a szerzőt a Fontes sorozatig vitte. Ugyanakkor Iványi-Grünwald szellemtörténeti orientációját a szerző egyértelműen a Gyömrei Sándorral való vitájához köti, amelyben a fiatal történész a szellemtörténet módszereinek a gazdaságtörténetben való felhasználhatóságáról értekezik.

Erős Vilmos azonban nemcsak személyekhez, illetve a fent említett vitához kapcsolja Iványi-Grünwald szellemtörténeti működését, hanem meg is nevezi azokat az önálló világnézeti szempontokat, amely a szerző műveiben egyfajta koncepcionális keretet adnak. Ilyen a (világ) történetet formáló egyéniségek „szellemi ember” fogalma, amelynek archetípusa Széchenyi Istvánhoz köthető. A szellemi ember háttérbe szorulására kialakított fogalom pedig a „hanyatlás”.

Ahogy már utaltam rá, Erős szerint Iványi-Grünwald 1938-as angliai emigrációja nem országelhagyásként indult, csupán külföldi forrásgyűjtésként, 1940-ben döntött a történész a végleges emigráció mellett.

A tanulmány az emigrációs időszakot egy központi kérdés kontextusában értelmezi: megtört-e Iványi-Grünwald szellemtörténeti működése az emigrációs időszak előtti időkhöz képest? A kérdés

megválaszolására a szerző részben elemzi, részben ismerteti a történész legnagyobb emigrációs teljesítményét, az 1955–1964 között tarott BBC-s előadássorozatot. Az előadássorozatnak azontúl, hogy aktuálpolitikai tartalma is, más jelentősége is van, hiszen egy ellenpólus felállításra törekedett.

Utóbbi abban ragadható meg, hogy a sorozatban meghatározó referenciaként jelen van a keresztényszemlélet, valamint a Szent Istvánra, illetve a szekfüi értelemben vett Szent István-i államra történő hivatkozás. Szent István szerepét a szerző a Nyugat-Európához való tartozás egyik fő szimbólumaként látatja. Erős meglátása szerint az emigrációs időszakban érvényesül még a nemzeti gondolat is, amely pedig inkább Széchenyi István szellemében ragadható meg.

A tanulmány a fentiekkel azt kívánja bizonyítani, hogy az emigráció nem jelentette Iványi-Grünwald számára a szellemtörténettől való teljes elhatárolódást, hiszen a nemzeti kultúrához való kötődés a szerző szerint változatlan az életműben.

Részleges lemondásról viszont számolhatunk Erős Vilmos szerint, hiszen a történész (a tanulmány szerint egzisztenciális okok miatt) lemond a szellemtörténet szintetizáló törekvéseiről. Ezenfelül változások is megfigyelhetők Iványi-Grünwald szellemfogalmában, hiszen a fent már tárgyalt hanyatlás gondolat már kevésbé érhető tetten.

Szintén magyar vonatkozású *Judith Szapor* Polányi Stricker Lauráról szóló tanulmánya, amely két szempontból is fontos kérdéseket vet fel. Egyrészt Polányi az első nő történészek egyike, aki doktortust szerzett, másrészt pedig a szerző egodokumentumok alapján kívánja rekonstruálni a női értelmiségi migráns tapasztalatait.⁹

Kai Johann Willms az önkéntes emigráció deprovinciáló hatásairól ír, amit a hidegháborús Amerikába emigrált lengyel emigráns tudósok működésében kutat. A tanulmány olyan kérdéseket vet fel, amelyek arra válaszolnak, hogy a tudósok mennyire képesek vagy akarnak asszimilálódni, vagy mennyire képesek autonóm történetfelfogásukat hirdetni akár „kisebbségben” is.¹⁰

9 Szapor, Judith: The Unlikely Careers of Laura Polanyi (1882–1959) as a Historian. (The Intersections of Exile, Gender, Class and Age.) in: Uo.: 139–155.

10 Willms, Kai Johann: Between Integration and Institutional Self-organization. (Polish Émigré Scholarship in the United States, 1939–1989.) in: Uo.: 124–138.

Az autonóm történelemszemlélet, valamint a szellemtörténet szempontjából lehet tanulságos *Iryna Mykhailova* tanulmánya, amely Kristeller emigráns történétírói működését mutatja be¹¹. A szerző tétele, hogy Kristeller az Egyesült Államokba való kivándorlása nem módszertani és elméleti változást okozott a történétíró történetfilozófiai szemléletében, hanem sokkal inkább megerősítette a saját pozícióját a történétíráshoz viszonyítva. Ezt a szerző nemcsak Kristeller munkáira hivatkozva állítja, hanem gyakran idéz a történétíró életrajzából.

Az itáliai humanizmussal, valamint a reneszánszsal foglalkozó Kristeller 1905-ben született egy középosztálybeli zsidó családban. A történész történetfelfogására egyértelműen hatást gyakoroltak olyan szerzők és gondolkodók mint: Platón, Kant, Burckhardt, Rickert és Dilthey.

Iryna Mykhailova szerint pedig a fenti nevek megkerülhetetlenek abban, hogy megértsük miért ítélte el Kristeller az egyoldalú analitikus filozófia dominanciáját az Egyesült Államokban.

A szerző kutatásai jól rekonstruálják a történétíró életpályáját, hiszen kiderül, hogy Kristeller esetében is egyfajta önkéntes emigrációról van szó, hiszen a náci befolyás miatt hagyta el szülőföldjét Olaszország irányába, ahonnan szintén a jobboldali politikai dominancia miatt menekült az Egyesült Államokba. A szerző főleg ezt az emigráns történétírói korszakot értelmezi, másképpen fogalmazva, hogy a neokantiánus pozíció miképpen áll szemben az analitikus történelemfilozófiával. Ennek láttelei Kristeller működése szempontjából a Columbiái Filozófiai Tanszék vagy az Amerikai Filozófiai Társaság, ahol a „német iskola” módszerei nem lehettek versenyképesek az analitikus filozófiával szemben.

A szerző tanulmányában egy külön fejezetben tesz említést Kristeller és a szintén emigráns történész Carl Hempel viszonyáról. Ezenfelül Iryna Mykhailova úgy mutatja be a történétíró álláspontját az általános törvények logikájának hirdetőjével szemben, hogy kimutatja a Kristellerre tett rickerti hatást is. Ez abban ragadható meg a tanulmány alapján, hogy a szerző kiemeli az induktív történelmi

11 Mykhailova, Iryna: Defending Objectivity. (Paul Oskar Kristeller and the Controversy over Historical Knowledge in the United States.) in: Uo.: 94–108.

általánosítások és a természettudományok általános törvényei között meglévő különbséget, amelyeknek eltérő ismeretelméleti bázisai vannak, az alapvető eltérés pedig az általános és az egyes.

Ugyanakkor Iryna Mykhailova tanulmánya arra enged következtetni, és maga a szerző is utal rá, hogy Kristeller részéről a vita inkább nyitott kérdéseket eredményezett, nem pedig zárt következtetéseket. Ennek okát a szerző abban látta, hogy Kristellernek célja az lehetett, hogy megtörje az amerikai történelmi tudományok elszigeteltségét.

Jo Tollebeek Kristellert első generációs emigrált történésznek tartja abban a tanulmányában, amelyben az emigráció és a hozzá kapcsolódó identitás kérdéseit taglalja. Ugyanakkor a szerző írását csak a második generációs történészekre vonatkoztatja olyan jellemző személyiségeskről szólva mint Georg G. Iggers és Peter Gay.¹²

Herman Paul hasonló kérdéseket vet fel, amikor arról ír, hogy mennyire lehet szakember (történész) az emigrációban működő tudós. E felvetést a szerző szociológiai szempontból is vizsgálja (lásd a Robert E. Parkra történő hivatkozást), mégpedig úgy, hogy összeveti a stabil környezetben dolgozó történészt az emigráns, a kultúrák közötti hibrid terekben mozgó és élő történésszel.¹³

Szintén a náci rezsim által pozíciójukból kiszorított tudósokat vizsgálja *Joseph Malherek*, akinek tanulmánya a német értelmiségiek megmenekítéséről szól, de teljesen más vonatkozásban mint a korábbi tanulmányok. Malherek a nativizmus és az antiszemitizmus meglehetősen tartós meglétét kutatja olyan történészek körében, akiket a Vészhelyzeti Bizottság (*Emergency Committee*) menekített meg a politikai szélsőségektől. Ugyanakkor a szerző számára kérdéses, hogy az amerikai megsegítési program valóban a tudósok megmenekítésére irányult-e, vagy a vallástól és kultúrától független tudást akarták inkább menteni.¹⁴

Sérgio Campos Matos és *Christophe Araujo* portugál emigráns történészekről közölnek egy-egy tanulmányt. Míg az előbbi szerző

12 Tollebeek, Jo: 'A Private Perch' (Cosmopolitanism, Nostalgia and Commitment in the Émigré Historian's Persona.) in: Uo.: 23–44.

13 Paul, Herman: The Émigré Historian. (A Scholarly Persona.) in: Uo.: 45–57.

14 Malherek, Joseph: Nativism and the Spectre of Antisemitism in the Placement of German Refugee Scholars, 1933–1945. in: Uo.: 74–93.

arra keres választ, többek között Ortega kapcsán, hogy a száműzetési tapasztalat mennyire befolyásolhatja az egyes történészek történetfelfogását, addig Araujo a Franciaországba emigrált történészekkel foglalkozik.¹⁵

A tanulmánykötetben a délkelet-európai történelem is jelen van, a balkáni nemzetek történetírásának kontextusában, amit a szerb Dimitrije Đorđević 20. századi emigráns történész neve fémjelez.¹⁶

A tanulmányok sokszínűsége és azok mondanivalói mindenképpen igazolják a könyv bevezetőjében felsorakoztatott célkitűzéseket, így illeszkedve az emigráns tudományosság történetírásába. A kötetet a szerkesztőpáros összegzése zárja, amelyben olyan konklúziót fogalmaznak meg, amely a könyv pozitívumait, annak perspektíváinak újdonságát kívánják hangsúlyozni. Ugyanakkor olyan nyitott kérdésekkel is számolhatunk, amelyek a további kutatások fontosságát helyezik kilátásba. Talán nem is kell sokat várni egy újabb száműzött történészekről szóló kötet megjelenéséig.

Berger, Stefan and Müller, Philipp (szerk.): *Dynamics of Emigration (Émigré Scholars and the Production of Historical Knowledge in the 20th Century)*. [A kivándorlás dinamikája. Az emigráns tudósok és történeti ismereteik a XX. században]. New York: Berghahn Books. 2022. 308 o.

Paál Zoltán

15 Campos Matos, Sérgio: António Sérgio and José Ortega y Gasset. (History, Theory and Experiences of Exile.) in: Uo.: 205—223. Araujo, Christophe: Émigré Portuguese Historians in France, 1933–1974. (New Methods of Thinking and Writing Portuguese History.) in: Uo.: 224—236.

16 Michael Antolović: Networking in Santa Barbara, Writing History. (Dimitrije Đorđević and the Comparative History of Balkan Nations.) in: Uo.: 188—204.

E számunk szerzői

Iffy. Barta János – az MTA doktora, professor emeritus, DE Történelmi Intézet

Bába Viktória – PhD-hallgató, PTE, Francia Tanszék

Bene Krisztián – intézetvezető egyetemi docens, PTE, Francia Tanszék

Erdős Zoltán – történész PhD-hallgató (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Program, Budapest), helyismereti könyvtáros, osztályvezető (Csorba Győző Könyvtár, Pécs)

Géczi Róbert – PhD, geográfus, honlapszerkesztő, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár; főiskolai docens, Wesley János Lelkészképző Főiskola

Horváth Csaba – jogász, okleveles közgazdász

Madarász Imre – CSc. habil. egyetemi docens, DE Olasz Tanszék

Nándori Rita – PhD-hallgató, KGRE

Paál Zoltán – történelem–magyar szakos egyetemi hallgató, DE

Peterecz Zoltán – PhD, egyetemi docens, EKE

Reszler Gábor – PhD, ny. főiskolai tanár, NYE

Sashalmi Endre – az MTA doktora, intézetvezető egyetemi tanár, PTE Középkori és Koraújkor Tanszék

Schrek Katalin – PhD, egyetemi adjunktus, DE Történelmi Intézet

Semsey Enikő – KGRE BTK, történelem MA, független kutató

(*Rövidítések:* DE: Debreceni Egyetem; EKE: Eszterházy Károly Egyetem, Eger; ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; KGRE BTK: Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar; NYE: Nyíregyházi Egyetem; PTK: Pécsi Tudományegyetem)

Felhívás

Kérjük szerzőinket, hogy négyévesnél régebbi anyagot ne válasszanak ki ismertetésre! Elvárjuk, hogy a recenziók szerzői mindenkor a szakma erkölcsi normáinak megfelelően dolgozzanak, és írásuk benyújtásával egyúttal vállaljanak felelősséget a hatályos szerzői jogszabályok megtartásáért! Másodközlésre, kérjük, ne küldjenek a KLIÓ-ba ismertetéseket! Várjuk korábbi és újabb szerzők ismertető írásait!

A KLIÓ Alapítvány kuratóriuma és a szerkesztőség